

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2012 augusztus Tanulmány

Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat

Bibó István szerint a közép- és kelet-európai népek politikai gondolkodásának – vagy ahogy ő írta: „lelkiségének” – egyik legjellemzőbb vonása az a „hisztérikus lelkiállapot”, „amelyben nincs egészséges egyensúly a valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok mögött”. „E nemzetek legtöbbször – írta Bibó – egykori vagy lehetséges nagyhatalmi helyzeteken rágódik, ugyanakkor azonban olyan csüggedten tudja magára alkalmazni a »kis nemzet« vagy a »vesztes nemzet« megjelölést, ami pl. egy holland vagy dán számára teljesen érthetetlen volna.”² A Bibó által diagnosztizált megalománia és illúziókergetés egyik alosztala: a magyar birodalmi gondolat. Vagyis az a 19. és 20. századi magyar politikai gondolkodást végig kísérő eszmekör, amely az 1526 előtt – elsősorban a 14. században, Károly Róbert és I. (Nagy) Lajos uralkodása alatt, majd a 15. században Hunyadi Mátyás uralkodása idején ismét – valóban létező s a Kárpátok medencéjén valóban túlterjeszkedni képes magyar nagyhatalom újratemtését vizionálta.

Nemzeti nagylétünk egyik első újraálmodója az a Horvát István volt, akinek a magyar őstörténettel kapcsolatos fantazmagóriák számos toposzát is köszönhetjük. A pesti egyetem professzora 1809-ben, Napóleon győri győzelme után jegyezte naplójába: „A legjobban tennénk, ha egy követség által királyt kérnénk Napóleontól országunknak. A büszke, atyafiait szerfölött elősegítő Corsus örömet teljesítené kérésünket. Ez által a nagy francia erővel szorosabb egységre lépnénk, és könnyebben megnyerhetnők Szerbia, Bosznia, Dalmácia és Bulgária országunkhoz kapcsolódását. Így nagy darab termékeny földet és az Adriai- meg a Fekete-tengeren szép kereskedést szerezhethetnénk. Föléledvén bennünk a nemzetiségi érzés, mi dicső polcra nem emelkedhetnék országunk. Arra, kávé vagy kukta volt-e királyunk, nem figyelmezek. Senki a fejedelemséggel elejteném nem született. Valóságos király előttem az, ki megérdemli, hogy népeken uralkodjék. Az ausztriaiakkal mi boldogulni soha nem fogunk.”³

Napóleon bukásával a hozzá kötődő remények is szertefoszlottak. A reformkor íróit és gondolkodóit ismeretes módon szorongó pesszimizmus, a nemzet pusztulásától való egzisztenciális félelem hatotta át. A középkori magyar birodalom iránti nosztalgia és újratemtésének a vágya mindazonáltal megmaradt, sőt a korszak végére a magyar elit történelmi és politikai tudatának egyik jellemző vonásává vált.

Ismert szószólói közé tartozott a fiatal Pulszky Ferenc, aki 1840-ben a Duna-szabályozás kapcsán tért ki Magyarország balkáni feladataira. „...hazánk' külpolitikájának első 's fő feladata – írta könyvében – befolyást nyerni az aldunai tartományok felett”, amelyek valaha „adót fizettek a' magyar koronának, 's címek 's czimereik még most is ékesítik a' magyar királyt”. „Ez azon politika, melly az árpádi nagyobb királyoké, melly az anjoui Károlyé 's Nagy Lajosé, melly Hunyadi Jánosé volt, melly mindig hazánk' fényét 's hatalmát növeszté...” A történelmi jogcím és a kereskedelmi érdek mellett Pulszky egy harmadik érvet is felhozott a balkáni magyar impérium újratemtése mellett: az orográfát. Egy országnak vagy birodalomnak a természetes

határa ugyanis – írta – nem a folyam, hanem a „vízválasz”, vagyis a „hegyláncz”. A középkori magyar birodalom határai ezek a balkáni vízválasztók voltak, s nincs kizárva, hogy a magyar határok a jövőben is ezek lesznek. „Európa nem lesz nyugodt, míg minden birodalom természetes határait vissza nem nyerendi” – jövendölte. Magyarország esetében ez azt fogja jelenteni, hogy „Nagy Lajos öröksége visszaszálland nemzetünkre, 's Magyarország még egyszer azzá lesz, mivé ezen király 's Corvin Mátyás emelték, Europa' középpontjában a' havasoktól körzött, Dunától átszelt, tengertől kétfelől mosott, szép ország” – „Európa szíve”.⁴

Gróf Zay Károly, a főrendi ellenzék egyik vezető alakja 1844-ben hasonló célt tűzött ki a birodalom, illetve a magyarság elé. „A Duna folyása jelzi azt az irányt – olvashatjuk német nyelvű röpiratában –, melyet a lotaringiai dinasztianak vállalnia kellene, ha házának hatalmát tartós biztosítékra, birtokállományának földrajzi helyzetére alapozza. Ennek megfelelően a Monarchiának a Fekete-tengerig kellene terjeszkednie, Oláhország, Bosznia, Szerbia, Bulgária, Rumélia fekszik érdekkörében, és meg is illetnék a torkolattal, a Boszporusszal; mégis nem Ausztria, hanem Magyarország lenne az új császárság magja, Buda-Pest annak fővárosa.”⁵

Az erdélyi báró Kemény Dénes 1846-ban papírra vetett, de csak 1861-ben megjelent munkájában ugyancsak mintegy elkerülhetetlen történelmi szükségszerűségként jelent meg „Szerb-, Bosnyák-, Bolgár- és Oláhország”, valamint Moldova, Bukovina és természetesen Dalmácia majdani egyesülése a Magyar Királysággal. „Adja Isten, hogy hazánknak, / Mint a nagykirály alatt / Három tenger part-virányi / Vessenek habár-falat!” – olvashatjuk gondolatmenetének verses invokációjában.⁶

Az idősebb, tapasztaltabb és az élvonalban küzdő reformpolitikusok jövőképét ugyancsak jellemezte a birodalmi perspektíva. A „legnagyobb magyar” széles körű tevékenysége a dunai–fekete-tengeri gőzhajózás megteremtése érdekében – mint Kosáry Domokos rámutatott – objektíve „magában rejtette [...] a délkeleti irányú gazdasági vezető szerep bizonyos igényét”. Sőt – továbbra is Kosáry Domokost idézve – e mögött nemcsak a balkáni gazdasági befolyás igénye húzódott meg, hanem egy olyan monarchikus szövetség kialakulásának a lehetősége is, amely „az új, délkeleti nemzeti államokat kapcsolná össze Magyarországgal, ha a Török Birodalom felbomlanék, és helyébe valamilyen más, közös biztonságot nyújtó alakulatot kellene állítani a cári politikával szemben. Magyarország megmaradt volna a Habsburg-monarchia keretében, de [...] saját tengelye körül forogva, megnőtt jelentőséggel, esetleg egy külön alakulat központjaként.”⁷

Az angol orvosból lett erdélyi földbirtokos, John Paget vagyis Paget János 1839-es úti beszámolójában (*Hungary and Transylvania*) így diagnosztizálta ezt a széles körre jellemző frusztrált lelkiállapotot: „Régi közmondás, hogy »borban az igazság«, de ezt egy nép sem példázhatná jobban, mint a magyar. Amint a nevetségességtől való félelem elillan, rögtön erőt vesz rajta az ellenállhatatlan vágy, hogy szülőföldje balsorsán keseregjen. Szegény és gazdag egyaránt Corvin Mátyás idejét sírja vissza, azt a képzeletbeli aranykort, melyben Magyarországot tisztelet övezte külföldön, s a népnek jó sora volt odahaza. Anya nem sirathatná keservebben elvesztett gyermekét, mint a bortól elérékenyült magyar Hunnia letűnt dicsőségét.”⁸

A magyar birodalmi gondolat körvonalazatlan elképzelésből konkrét politikai programmá az 1848–49-es forradalmi időszak új körülményei közepette vált. Ezen új körülmények legfontosabbika a frankfurti német nemzetgyűlés összehívása s a küldöttek elképzelései alapján körvonalazódó, az osztrák–német tartományokra is kiterjedő német nemzeti egység kézzelfogható lehetősége volt. Ennek létrejötte nemcsak a Habsburg Birodalom végét és a bécsi hatalmi központ Frankfurtba helyeződését vont maga után, hanem a Német-római

Birodalomba, illetve az 1815-ben helyébe lépő Német Szövetségbe Magyarországhoz, Erdélyhez és Horvátországhoz hasonlóan nem tartozó Galícia és Dalmácia légüres térbe kerülését is. A másik fontos fejleménynek az itáliai tartományok, Lombardia és Velence felkelése, illetve az osztrákok 1848. március–áprilisi veresége tekinthető, amely az olasz területek hamaros elszakadásának a perspektíváját vetítette előre.

Ez volt az az új külpolitikai konstelláció, amelyre reflektálva a Batthyány-kormány külpolitikai elképzelései között a forradalom kezdeti időszakában egy olyan Habsburg vezetésű, de magyar központú dunai birodalom terve is felmerült, amely Horvát-Szlavónia, Erdély és a Határőrvidék mellett Galiciát és Dalmáciát is magában foglalta volna, sőt valamilyen formában az Oszmán Birodalomból kiszakadó al-dunai tartományokat is magához kívánta vonzani. Erről a Hajnal István által „nagy magyar” koncepciónak nevezett elgondolásról Batthyány Lajos már 1848. április 21-én tájékoztatta Joseph Andrew Blackwellt s rajta keresztül a brit kormányt. A magyar miniszterelnök – olvashatjuk ebben a jelentésben – azt feltételezi, hogy „...az osztrák örökös tartományok hamarosan az újjászülető német birodalom része lesznek, és Galiciát és Lombardiát végül is fel kell adni...” Ezzel szemben – így Batthyány – a „magyarok képesek lennének egy hatalmas birodalmat létrehozni, amely jó bástya lenne az orosz terjeszkedés ellen”. A horvátokkal szembeni esetleges harctól nem félnek, mert „Magyarország és Erdély dák (oláh) lakossága a magyarok mellett áll (!!), és igen valószínű, hogy Oláhország és Moldva érdekének fogja tartani, hogy Magyarországgal egyesüljön.⁹ Kossuth, Esterházy és a kormány többi tagja ugyanígy gondolkodott. E program valóra váltása, illetve előkészítése érdekében kezdte meg a kormány saját külkapcsolatok kiépítését, indított akciót a dalmát közvélemény megnyerésére és Dalmácia Magyarországhoz való csatlakozására, küldött ügynököt Belgrádba az ottani pasához és a szerb fejedelemhez, s döntött önálló magyar hadiflotta felállításáról.¹⁰

A magyar politikai gondolkodás *mainstream*-je Világos után ismeretes módon kétfelé ágazott. Az emigránsok, mindenekelőtt Kossuth, Teleki László és Klapka a dunai népek Habsburgok nélküli konföderációjában gondolkodtak, és ehhez kapcsolódva kidolgozták a többnemzetiségű magyar állam demokratikus modelljét. Azok pedig, akik itthon maradtak vagy néhány év után hazatértek, a történelmi magyar államrészek egyesítése és a magyar állam alkotmányos különállása fejében kiegyeztek a Habsburgokkal. A középkori magyar birodalom iránti nosztalgia és a remény, hogy ez a birodalom valamilyen formában újratemethető, azonban sem az emigránsok, sem az itthoniak körében nem múlt el teljesen. Teleki László először – még párizsi követként – 1849. május 14-i levelében vázolta fel Kossuthnak Magyarország föderalizálásának és a Baltikumtól a Fekete-tengerig terjedő övezetben élő népek konföderációjának a tervét: ha belül Magyarországon „a tökéletes nemzetiség elvét kimondjuk s megalapítjuk, azt hiszem, leraktuk Magyarországra nézve a legfényesebb jövőnek alapját; minden fajok nemcsak Magyarhonban, hanem azok, mellyek eddig igényeinken kívül álltak, sóvárogva fognak felénk tekinteni, és örömmel fogják Magyarországot elfogadni mint egy jövődöbéli dunai conföderationnak központját és királynéját”.¹¹

A „kiegyezés pártiak” körében ugyancsak tovább élt a magyar nagyhatalmiság vágyképe. Ők a birodalom súlypontjának mielőbbi Budára helyeződésében reménykedtek, és az így nyert erőbőbbletet kihasználva készültek balkáni pozíciók szerzésére. A két – egymással hagyományosan szembeállítani szokott – koncepció rokon vonásainak megismeréséhez igen tanulságos az 1853-ban hazatért Eötvös József nem nyilvánosságnak szánt szövegeit – leveleit és naplóit – áttanulmányozni. Sok más mellett ezek ugyanis arról is vallanak, hogy az 1848-as Batthyány- és az 1867–71-es Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere kora ifjúságától kezdve arról ábrándozott, hogy a Habsburgok birodalma idővel ugyanazon szerepet biztosítja majd „a Magyar fajnak, mely neki legdicsebb napjaiban jutott”, vagyis vezérszerepet egy olyan államban, amely egyesítve a cseheket, lengyeleket, „más catholikus slavokat s legfeljebb még a Románokat”, Nagy Lajos birodalmára fog emlékeztetni. 1866 augusztusában,

tehát néhány héttel Königrätz után úgy látta, hogy a lehetőség erre megteremtődött, illetve rövidesen meg fog teremtődni.¹² Négy évvel később, 1870 novemberében, tehát egy újabb nemzetközi válság, a porosz–francia háború idején és röviddel a modern német állam megszületése előtt pedig így vallott magának: „Az egyetlen cél, mely után dolgozhatunk, nem a monarchia megerősítése [...], hanem az, hogy akkorra, mikor majd a német tartományok nagy hazájukhoz szaladnak, Magyarország az osztrák birodalom helyére lépjen. Az elemek egy elég erős birodalom alkotására nem hiányoznak. A lengyel, román és magyar nemzet, hozzátevé még katolikus szlávjainkat, elég erős elemeket képeznek, miből oly állam alakulhat, mely még a pánszlávizmus és egységes Németország között is felállhat.” Eötvös fenti gondolatmenete – s jövőképeinek pontosabb visszaadása érdekében erre is utalnunk kell – egy megválaszolatlan kérdéssel folytatódott: „bír-e a magyar nép elég képességgel, hogy ily birodalom magja legyen, és lesz-e időnk?”¹³ Továbbá fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy Teleki Lászlóhoz és az emigráns Kossuthhoz hasonlóan Eötvös is tudta: „Magyarország különböző nemzetiségekből áll, melyek öntudatra ébredtek, s melyekre még hazánk integritásának feltartásánál is csak akkor számolhatunk biztosan, ha azokat kielégítettük”.¹⁴ A kielégítés módozatait latolgatva a „kiegyező” miniszter nagyon közel jutott az emigránsok nézeteinek két sarokkövéhez: a föderációhoz és a konföderációhoz. „...bármint tegyünk most – írta erről 1865 nyarán –, egykor ide fogunk jutni”. Ez a perspektíva sem riasztotta azonban, mert biztosra vette, hogy „a Magyar e confoederatióban éppen olyan, sőt nagyobb állást foglalhat el, mint mely néki a dualizmus feltartása mellett a birodalomban jut”.¹⁵

A birodalmon belüli erőviszonyok módosításának és a magyar nagyhatalmiság kiépítésének első és legkézenfekvőbb lépése sokak véleménye szerint Dalmácia Horvát-Szlavóniával való egyesítése s ennek révén Magyarországhoz való visszacsatolása kellett volna hogy legyen. Bár az 1867. évi XII. tc. erre vonatkozó utalást nem tartalmazott, az 1868. évi XXX. tc., vagyis az ún. magyar–horvát kiegyezési alaptörvény kimondta, hogy „Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok egy és ugyanazon állami közösséget képeznek”, s hogy ezért Magyarország „...követelni fogja a magyar szent korona jogán Dalmatia visszacsatolását, követelni fogja annak Horvátországhoz kapcsolását.”¹⁶ E törekvés közismert szószólójává Havass Rezső, a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke vált, aki a történelmi jogcím hangoztatása mellett Dalmácia gazdasági és kereskedelmi jelentőségére is hatásosan hívta fel a figyelmet. „...csak az az ország lehet igazán hatalmas, amely tengerparttal bír” – hangoztatta.¹⁷ Ráadásul ha már Dalmáciát visszakaptuk – fejlesztette tovább elképzelését 1907-ben – „Boszniában és Hercegovinában is jobban érvényesülhetnénk, mint jelenleg, sőt Montenegrót és Albániát is bevonhatnánk gazdasági érdekkörünkbe”. „Ne a kishitűek szavára hallgassunk, hanem Kálmán és Nagy Lajos szelleme vezessen bennünket” – bátorította olvasóit.¹⁸

A kor más nemzeti imperializmusaihoz hasonlóan a magyar nagyhatalmi elképzeléseket is történelmi és civilizatorikus jogcímekekkel, valamint gazdasági és biztonsági szempontokkal támasztották alá képviselőik. Az 1890-es évektől ezek mellett megjelentek azok a determinisztikusan felfogott földrajzi szempontok is, amelyekre már Pulszky Ferenc is utalt. A középkori magyar királyok eszerint nem véletlenül vezettek újra és újra hadjáratokat délre, hanem azért, mert felismerték, hogy egy állam természetes határai mindig a vízvonalstók. A földrajzi determinizmus eme válfajának századfordulós képviselője Hoitsy Pál csillagász és főreáliskolai tanár, 1892-től 1910-ig a Függetlenségi Párt parlamenti képviselője volt. „...egy nemzet uralmának térbeli határait – olvashatjuk 1894-ben kiadott *Jövők s az uralkodóház, Geológia mint politikai tényező* című munkájában – nem a véletlen szabja meg, hanem a geográfiai viszonyok. Minden nemzet utalva, sőt kényszerítve van rá, hogy bírja az egész földet, melynek vizei az ő főfolyamába ömlenek. Ez okon történt, hogy a magyar nemzet, mihelyt ereje volt hozzá, foglalásokat tett keleten, s vagy uralma, vagy pedig fennhatósága alá hajtotta a népeket egészen a Balkán vízvonalstójáig. Ez a kényszerűség be fog állani a jövőben is.

Hatalmunkat ki kell terjesztenünk Kelet felé, akár akarjuk, akár nem.”¹⁹ Így azután nemcsak Dalmácia és Bosznia fog Magyarországhoz csatoltatni, hanem valamilyen formában előbb-utóbb Szerbia és Románia is, sőt „Szófiában is hangzatos lesz a magyar nyelv, s közvetlenül érvényesül ott a magyar befolyás”. És persze – talán említenünk sem kell – a magyar király is Budán fog székelni, s a jövő Magyarországa így „hatalmasabb állam lesz [...] mint a minő volt Hunyady Mátyás alatt”.²⁰

S az expanziós tervek ezzel még nem értek fel a csúcsra. A háború előtti években a magyar imperializmusnak még nagyra törőbb változata született: az ún. turanizmus. A magyarság ázsiai gyökereit és a magyar nyelv belső-ázsiai nyelvekkel való szoros rokonságát hangsúlyozva ez a szellemi-politikai áramlat nemcsak a Balkánt, hanem a Kaszpi-tenger és a Pamír-hegység közötti ázsiai régiókat is a magyar gazdasági és kulturális behatolás célterületének tartotta. Az 1910-ben alakult Turáni Társaság lapjának, az 1913-ban indult *Turánnak* az első számaiban olvashatjuk: „Keletre magyar! Nemzeti, tudományos és gazdasági téren keletre! [...] A magyar nemzet nagy és fényes jövő előtt áll, és bizonyos, hogy a germánság és szlávság fénykora után a turánság virágzása következik. Reánk, magyarokra, ez óriási ébredező hatalomnak nyugati képviselőire vár az a nagy és nehéz, de dicső feladat, hogy hatszázmillió turánságnak szellemi és gazdasági vezérei legyünk.”²¹ E sorok írója ugyancsak földrajztudós és parlamenti képviselő – a fiatal Teleki Pál volt. A Turáni Társaság más tagjai, például Cholnoky Jenő, Teleki adjunktus kollégája a budapesti egyetem földrajzi tanszékén vagy Paikert Alajos, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára a legteljesebb mértékben osztották ezeket a nézeteket. De – legalább részben és a romantikus máztól megfosztva – osztotta a magyar fináncióke egyik vezető képviselője, a GYOSZ alapító elnöke, az idősebb Chorin Ferenc is, aki nem sokkal a világháború kitörése előtt jelölte ki a következő kereskedelempolitikai célokat: „Iparunkra nézve [...] a kelet kapuinak feltárása életszükséglet. [...] Azt kell éreznünk, hogy a kelet piacaira múlhatatlanul szükségünk van. Valóságos misszióvá kell tennünk, hogy a Dunán le egészen a Fekete-tengerig a hegemoniát Magyarországnak biztosítsuk.”²²

A századvég és a századelő lendületes és erőteljes duzzadó, ugyanakkor csalóka illúzióktól is terhes világában újrafogalmazott és minden addiginál merészebb magyar nagyhatalmi elképzelések az első világháború éveiben jutottak tetőpontjukra. 1914 és 1918 között több tucat olyan brosúra, emlékirat, sőt vers és drámai alkotás született, amelyek valamilyen módon a magyar birodalmi gondolatot képviselték, terjesztették és népszerűsítették. Ezek szerzőinek többsége mára kiesett a magyar történelmi emlékezetből. Ez lett az osztályrésze Cséry Lajosnak, aki 1915-ös, *Az új honfoglalás* című füzetében Hoitsy Pálhoz és a mérsékeltebb turanistákhoz hasonlóan Szerbia, Macedónia, Bulgária, Románia és Besszarábia annektálásával számolt, és úgy gondolta, hogy „magyar közigazgatással, iskolázással és bíraskodással egy-két évtized alatt el lehet érni, hogy más, mint magyar, az elfoglalt területeken nem lesz”.²³ Vagy Hegedűs Gyula és Faragó Jenő drámaíróknak, akiknek *Mindnyájunknak el kell menni* című, a Vígszínházban be is mutatott színművük egy olyan, 1964-ben játszódó jelenettel fejeződik be, amelyben a Magyar Nemzeti Múzeum tárlói előtt magyarazzák el egymásnak a látogatók, hogy hogyan is került oda a szerb és az orosz korona; hogy hogyan is verték meg a magyar seregek az orosz, a szerb és a japán hadakat egyaránt, majd pedig hogyan szabadították fel „mindenkit: lengyelt, zsidót, besszarábiait, román”.²⁴ És nem emlékszünk Pekár Mihály egyetemi tanárra és Jeszenszky Sándorra, a VKM egyik fogalmazójára sem, akik 1916 márciusában – tekintettel a szerbiai, illetve balkáni „térfoglalásra” – belgrádi magyar egyetem alapítását javasolták Tisza Istvánnak. A három fakultásból álló intézmény hallgatóinak felét a „legtöbbszörösebb” magyar fiatalok köréből, másik felét pedig Bulgáriából, Törökországból és Görögországból kellett volna toborozni, miáltal nemcsak a balkáni magyar befolyás erősödött volna, hanem Magyarország előtt megnyíltak volna Közép-Ázsia kapui is, ahol – tudvalevőleg – „a magyarnak rendeltetészerű

hivatása van”.25

Másokra – persze nem kifejezetten idevágó gondolataik miatt – jobban emlékezünk. Például Bethlen Istvánra, aki 1917. március 3-i parlamenti beszédében hirdette meg a visszatérést „az Anjou- és Árpád-kori hagyományokhoz, Mátyás király tradícióihoz, amelyek ismerték az önálló végek intézményét, amelyek a kisebb népeket a magyar erőhöz csatolva Szent István koronájának védelme alatt liberálisan gondoskodtak boldogulásukról, és egyesítették az ő erejüket a magyar nemzet erőivel a közös veszéllyel szemben”.26 Vagy Jászi Oszkára, aki a német Mitteleuropa-gondolat ígézetébe kerülve 1915-ös és 1916-os cikkeiben hirdette, hogy „Közép-Európa német hegemonia alatt s a Balkán magyar vezetés alatt: ez a derengő új idők perspektívája”.27 Jászi persze nem akart durván anektálni, s a háború második felére a német Mitteleuropa-gondolatból is kiábrándult. A balkáni magyar befolyás óhaja mindazonáltal még 1918-as föderalizálási tervéből sem hiányzott. Az elképzelt új birodalom ötödik politikai egysége ugyanis az összes délszláv területet, beleértve Szerbiát, Montenegrót és Macedónia egy részét is egyesítette volna, s az államszövetség „természetes geográfiai központja” az a Magyarország lett volna, amelynek történelmileg kialakult közvetítő szerepe „Kelet és Dél felé” – mint Jászi írta – az új helyzetben még inkább nyilvánvaló.28

A háború alatti magyar imperialista megnyilvánulások külön csoportjaként vehetők számba azok az írások, amelyek a balkáni hódítást a turanizmus ideológiáját követve közel-keleti terjeszkedéssel kapcsolták össze. Ezek az ábrándos víziók többnyire a *Turán, a Külügy-Hadügy*, az 1910-ben alapított *A Cél* és részben a *Magyar Figyelő* hasábjain jelentek meg. Legjellegzetesebb darabjait két geográfus, Cholnoky Jenő és Fodor Ferenc jegyezte. A földrajzi tényezők szerepét abszolutizálva és a „turáni rokonság” hatóerejét mértéktelenül eltúlozva írásaikból egy olyan háború utáni Magyar Birodalom képe körvonalazódott, amelyhez a bulgáriai Duna-határig egész Észak-Balkán hozzátartozott volna, s amely Bulgáriával és Törökországgal együtt alkotta volna azt a „turáni államkomplexumot”, amely mintegy hídként vezetett volna „Közép-Európa szívéből” a „kihasználatlan Keletre”.29 Ugyanez a megalomán paranoia jellemezte Sassi Nagy Lajos egyik 1915-ös cikkét, aki nemcsak Közép- és Észak-Balkánt csatolta volna Magyarországhoz, hanem – az idézett színdarabhoz hasonlóan – Lengyelország és a balti népek mellett Ukrajnát, Finnországot, Besszarábiát és Szibériát is felszabadította az egyesült germán és turáni hadakkal.30

Azt hihetnénk, hogy az 1918–19-es összeomlás és Trianon minden iskolázott magyarra kijózanítólag hatott, s a magyar birodalmi gondolat alól egyszer és mindenkorra kihúzta a talajt. Ám nem ez történt, pontosabban ez csak részben és némileg késlekedve történt. A katasztrófával nem mindenki tudott vagy akart szembenézni; sokan behunyták a szemüket, és tovább álmodtak – ébren és olykor felelős posztokon. A kor kezdetén közéjük tartozott Horthy Miklós és a körülötte lévő tisztek közül is többen. Kozma Miklós, e csoport írődeákja egyik 1920. augusztusi naplóbejegyzésében – kissé csikorgó magyarsággal – így vallott a nagy ábránd tovább éléséről: „...az, hogy én az MTI vezető helyére kerültem, egy pontja egy nagy stratégiai felvonulásnak, melynek célja – akármilyen furcsán hangzik is – egy nagy, imperialista, gazdag Magyarország megalapítása. A szegedi események – a fővezér – s ennek kormányzóvá történt megválasztása ideája s a megválasztandó új király eszméje, mindez előre kijelölt etapja a nagy tervnek, mely Magyarországot a Fekete-tengertől az Adriáig tervezi.” Az egész stratégiát – teszi hozzá – 14 Szegeden egymásra talált katonatiszt és politikus tartja kézben, „s az irányítója Gömbös Gyula”.31 Az azóta előkerült dokumentumokból tudjuk, hogy a „nagy terv” kivitelezésére Ludendorff tábornaggal és különböző német, osztrák, bolgár és fehér orosz katonatiszti csoportokkal együttműködve került volna sor. A győzelem után Magyarország nemcsak minden korábbi területét kapta volna vissza, hanem – a háború alatti elképzelések szellemében – megillette volna Szerbia és Románia egy része is egészen a

bolgár határig, valamint a duklai szoroson túl egy hídfőállás Galíciában.³²

Kozma Miklós és a kormányzó viszonylag gyorsan, már 1921–22-re rájöttek, hogy a magyar birodalom megteremtése helyett a trianoni békeszerződés ratifikálása jelenti a realitást. Ezt hangoztatta Bethlen István és Teleki Pál is, akik az elsők között számoltak le háború alatti illúzióikkal. Gömbös Gyulának ugyan valamivel több időre volt szüksége, de az 1930-as évek elején már ő sem álmódott magyar birodalomról, sőt integrális revízióról, a háború előtti határok visszaállításáról sem. Az 1920-as években és az 1930-as évek első felében a magyar birodalmi gondolat a két ágra szakadt turanisták, a mérsékeltebb elemeket tömörítő Turáni Társaság, valamint a dilettantizmus és fantazmagória legmagasabb csúcsait ostromló személyeknek is fórumot biztosító Turán Szövetség soraiban élt tovább. Az előbbi, amelynek elnöke sokáig Pekár Gyula, védnöke pedig József Ferenc főherceg volt, többnyire megelekedett az úgynevezett turáni népek, vagyis a magyarok, bolgárok, törökök, finnek és észtek mellett a mongolok, mandzsuk, tibetiek, kínaiak, koreaiak és japánok kulturális összetartozásának a hangoztatásával, valamint politikai és gazdasági együttműködésük lehetőségeinek a keresésével. A szervezet alelnöke, Paikert Alajos 1925-ös programadó előadásában „a turáni államok gazdasági, kulturális és politikai szövetségét” tűzte ki végcélként, s példaként az AI-Duna szabályozásával „Ázsia felé” tekintő Széchenyi szellemét idézte.³³ A Magyarországi Turán Szövetség viszont, amelyet az 1920-as években „nagyvezérként” dr. Cholnoky Jenő irányított, arra törekedett, hogy „a magyar népet [...] megint olyan hatalmassá tegye, mint Mátyás király idejében volt”, illetve hogy helyreállítsa „Szent István és Mátyás király birodalmát”.³⁴ A turanizmus eme ágának, mindenekelőtt Cholnoky Jenőnek köszönhetjük a történelmi dilettantizmus ama toposzainak széles körű népszerűsítését is, melyek szerint a kengyelt és a szablyát éppúgy a honfoglaló magyaroknak köszönheti Európa, mint a szappant, a csizma és a fehérnemű viseletét, sőt a kötést és a horgolást is.³⁵

A turanisták által életben tartott birodalmi gondolatot a Horthy-kor politikai pártjai közül Szálasi Ferenc nyilaskeresztes, majd hungarista mozgalma karolta fel. A Nemzeti Akarat Pártjának programjaként elfogadott 1935-ös *Cél és követelésekben* szereplő Hungária Egyesült (Ős)Földek nemcsak az 1918 előtti Magyarországot foglalta volna magába, hanem – „átnyúlva az Adriai-tenger partvidékéig” – Boszniát és Dalmáciát is.³⁶ Később, amikor 1943-ban Szálasi „életterekre” osztotta Európát, már egész Délkelet-Európa „népi törmelékhalmozata” a hungarista, vagyis „Kárpát-Duna” élettérbe sorolta. Ezt úgy fogta fel, mint az „európai nagytér” „legteljesebb központi térségét”, amely „kapu Kelet felé” és „küszöb... annak, aki keletről nyugat felé tart”. A „Kárpát-Duna élettér” vezető népe természetesen a magyar lett volna, amely a térség minden más nációját a „Hungarista politikai nemzetbe” fogta volna össze.³⁷ Még később, 1944 tavaszán egy „Kelet-ázsiai Nagytér Minisztérium” felállításáról fantáziált, hogy a kapcsolattartás, illetve a Kelet és Nyugat közötti közvetítés megfelelő szinten koordinálva legyen.³⁸ Ez a megalomán képzelgésekben kicsúcsosodó súlyosan sérült valóságérzékelés volt az egyik oka annak, hogy pszichoanalitikus elemzői kivégzése előtt Szálasi Ferencet skizoid pszichopataként jellemezték.³⁹

A nyilas vagy hungarista mozgalom külpolitikai céljaihoz szorosan kötődő birodalmi gondolat részletes kifejtését, indoklását és történelmi keretekbe ágyazását Baráth Tibor, a kolozsvári magyar egyetem történészprofesszora végezte el. *Az országépítés filozófiája a Kárpátmedencében* című 1943-as munkájában Baráth elsősorban a századfordulós földrajzi determinizmus érvrendszerét újította fel, és ezt párosította a Hitler alatt jelentős politikai befolyásra szert tevő német geopolitikai iskola frazeológiájával, valamint azokkal az ekkor már axiómaként kezelt – és a turanisták által tovább színezett – mítoszokkal, amelyek a magyarok „különleges politikai érzékéről” és kivételes államalkotó képességükről szóltak. Ebben a bizarr nyelvezetben a Kárpát-medence rendszerint Kárpáttérként, a hódítás térdinamikaként, a

hódítási potenciál pedig térenergiaként jelent meg. A hidrográfiai és az orográfiai, vagyis hegyszerű viszonyok következtében – ismételte Baráth Hoitsyt – „a Kárpáttér önálló állam alkotására hivatott”, és „ebben az önálló államban a Magyar Alföldet illeti meg a vezérszerep”, mivel központi elhelyezkedésénél és kiterjedésénél fogva a Magyar Alföld a „Kárpáttér legnagyobb dinamikai erejű tája”. Ezzel szemben „minden olyan állam, amely a Kárpátmedencének csak egyes darabjait foglalja magában, vagy valamelyik melléktáj vezérlésére épül fel, tehát »peremállam«, eleve a bukás csíráit rejt magában”. Nincsen „nagy energiájú térség” a „Kárpáttértől” délre, a Balkánon sem, mivel a félsziget a szélrózsa minden irányában centrifugális”, és „nem alkot egységes földrajzi teret”. Ezért – jut el a lényeghez Baráth – „mindazok az északbalkáni peremmedencék, amelyeket a magyar határfolyók mellékfolyói: Kulpa, Una, Verbász, Boszna, Drina és Morava nyitnak a Dinári Alpok hegyvonulatai között, és amelyeknek a hidrográfiai és orográfiai viszonyok kényszerítő erővel írják elő az északi tájékozódást, természetszerűen veszik át a fölényes erőben lévő Kárpáttér kisugárzó energiáit”. S mivel a „térdegen imperializmusokat” csak egy ilyen erős állam képes távol tartani a Morava és a Vardar völgyétől, „a Kárpátmedence északbalkáni vezető szerepe” nemcsak magyar, hanem általános európai érdek is.⁴⁰

A két világháború közötti és a második világháború alatti magyar politikusok túlnyomó többségét a szélsőséges turanistákéhoz, Szálasiéhoz vagy Baráth Tiboréhoz hasonló birodalmi elképzelések nem jellemezték. Bár a Szent István-i Magyarország újjászületésében – Horvátországgal vagy nélküle – sokan reménykedtek, és erről sokat írtak és beszéltek is, az 1918-as határokon túlmutató revíziós követelésekkel egyetlen más párt és ismert politikus sem állt elő. A szellemi életben ugyancsak minimális volt a támogatottsága. Nemcsak a baloldal és a népi mozgalom etnikai elvű revízióban gondolkodó ideológusai határolódtak el tőle, ami magától értetődött, hanem a Szent István-i állameszme és az integrális vagy optimális revízió olyan nagy tekintélyű történész-ideológusa is, mint amilyen Szekfű Gyula volt. A birodalmi gondolat mindazonáltal a „szellemi felvilágban” is megjelent. Itteni képviselője tanult szakmája szerint ugyancsak történész, Ferdinándy Mihály volt, aki a háború végét a lisszaboni magyar követség kultúrattaséjaként érte meg.

A múltértelmezés önkényessége és a mítoszteremtés terén Ferdinándy Mihály alig különbözött Baráth Tibortól. A történelem Ferdinándy számára sem volt több politikai célok alátámasztó példatárnál. Míg azonban Baráth az Észak-Balkánt is magába foglaló magyar birodalom újjászületésének történelmi szükségszerűségét a geopolitika és a turanizmus mankójára támaszkodva mutatta ki, addig Ferdinándy – akkor divatos misztikus szellemtörténeti megközelítéssel – az „őshazából hozott” és a „makrokozmosz képletét tisztelő” „magyar szellem” megnyilvánulási formájaként értelmezte. A „magyar szellem” eszerint „a birodalmi gondolatban találta meg saját létezésének történetfeletti értékét: örök értelmét”. Ezzel magyarázható, hogy ez a nemes idea Mohács és a hosszú szétszakítottság ellenére sem tűnt el; hogy a „magyarság nem tudott róla lemondani”, sőt időről időre visszatér hozzá, s újra és újra kifejezésre juttatja „ősi birodalomalkotó és birodalomfenntartó voltát”.⁴¹

Érdekes, hogy a második világháború alatti magyar birodalmi gondolat olyan művelt és széles látókörű embereket is megérintett, mint amilyen Márai Sándor volt. *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című 1942-es esszéjében olvashatjuk ama mosolyra fakasztó prognózisát, hogy az európai nemzetek közül a háború után kettőnek lesz „rendkívül fontos szerepe”: „a magyarnak Délkelet-Európában, s a franciának Nyugaton”.⁴²

A második világháború után, amely a politikai gondolkodás szempontjából is ahhoz hasonló határszakasz és fordulópontra fordult a magyar történelemben, mint Világos vagy Trianon, a magyar birodalmi gondolat külföldre szorult. Legismertebb képviselője és egyben utolsó mohikánja a Montrealban letelepedett Baráth Tibor volt, aki publicisztikáival, történetpolitikai esszéivel és

egyre dilettánsabb östörténeti elmélkedéseivel egészen az 1970-es évek közepéig táplálta a magyar emigráció illúzióira éhes clevelandi, dél-amerikai, ausztráliai és kanadai köreit.⁴³

Itthon, Magyarországon viszont már a háború végét követő néhány évben eltemetődött a birodalmi gondolat és vele együtt minden rokon elképzelés is: nagyhatalmiság, regionális vezető szerep, kultúrfőlény stb. A hatalomra került új politikai elit és szellemi holdudvara, amely az 1945 előtti Horthy-rendszer baloldali ellenzékéből került ki, nemcsak a birodalmisággal, hanem az 1918 előtti soknemzetiségű magyar állam visszaállítására törekvő irredentizmussal is szembefordult, és a háborús katasztrófákból okulva a kisállamiság végleges tudomásulvételét ajánlotta a magyar nemzetnek. Emellett a határok etnikai elvű kiigazítását kérte a győztes hatalmaktól. Az 1949 utáni kommunista idők történet- és kultúrpolitikája ennél is tovább ment: úgy propagálta a kisállamiságot, hogy közben a határokat is véglegesnek hirdette, és sokáig hatékony kisebbségvédelemre sem törekedett. A terápia hatott: az újabb magyar generációk történelmi tudata néhány évtized alatt radikálisan átalakult. A középkori magyar birodalom minden aktuálpolitikai attraktivitását elvesztette, és az irredentizmus szelleme is visszaszorult. Ezt annak ellenére rendkívül pozitív és nagy jelentőségű fejleménynek kell tartanunk, hogy ezenközben több új – a kizsákmányolás megszüntetésétől a Duna-völgyi népek barátságáig terjedő – illúzió homályosította el sokak tisztánlátását.

A rendszerváltással ismét új helyzet állt elő. Bár az elmúlt években több 1945 után eltemetett avított, sőt ordas eszméről kiderült, hogy valójában csak tetszhalottak voltak, s koporsójukból kikelve ma ismét itt kísértének közöttünk, a birodalmi gondolat *redivivusa* napjainkig nem következett be. Mindannyiunk felelőssége, hogy ne is következzenek!

Jegyzetek

1 A cikk rövidített és kissé módosított változata 2002. február 14-ei akadémiai székfoglaló előadásomnak, amely teljes terjedelmében megjelent *Múltról a mának* (Budapest, 2004, Osiris) című kötetemben.

2 Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok. I. köt. 1935–1944.* Vál. és szerk. Huszár Tibor, Vida István, Nagy Endre. Budapest, 1986, Magvető, 340–341.

3 *Mindennapi. Horvát István pest-budai naplója 1805–1809.* Szerk. Temesi Alfréd, Szauder Józsefné. Budapest, 1967, Tankönyvkiadó, 435. Vö. Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. In Kosáry Domokos: *A magyar és európai politika történetéből. Tanulmányok.* Budapest, 2001, Osiris, 163–245., különösen 172–186. és 234.

4 Pulszky Ferenc: *Töredékes észrevételek a Dunaszabályozás 's keleti kérdés iránt.* Pozsony, 1840, Schmid Antal, 45–47. és 65.

5 Idézi Gergely András: A német nap és a kisállami bolygók. In Gergely András: *1848-ban hogy is volt?* Budapest, 2001, Osiris, 166.

6 Bárány Kemény Dénes: *Honegység.* Kolozsvár, 1861, Demjén László, 5–6.

7 Kosáry Domokos: *Széchenyi Döblingben.* Budapest, 1981, Magvető, 43–46.

- 8 John Paget: *Magyarország és Erdély. Válogatás.* Szerk. Maller Sándor. Budapest, é. n., Helikon, 159.
- 9 Uo. 154–155.
- 10 Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája.* 2. kiad. Sajtó alá rend. Urbán Aladár. Budapest, 1987, Gondolat, 118–126. Vö. Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben.* Budapest, 1999, História, MTA Történettudományi Intézete, 10–27.
- 11 *Teleki László válogatott munkái.* II. köt. Szerk. Kemény G. Gábor. Budapest, 1961, Szépirodalmi, 28.
- 12 Báró Eötvös József: *Naplójegyzetek–gondolatok.* Szerk. Lukinich Ime. Budapest, 1941, MTA, 217.
- 13 Eötvös József: *Naplójegyzetek 1870. augusztus 6. – 1870. november 30.* Közread. Czegle Imre. *Történelmi Szemle* 1978/2. 409.
- 14 Báró Eötvös József: i. m. (1941) 192.
- 15 Uo. 116.
- 16 *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek.* Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1896, Franklin, 422. és 430–431.
- 17 Dr. Havass Rezső: *Dalmácia visszacsatolása a Magyar Birodalomhoz.* Budapest, 1889, Preszburg Frigyes Könyvnyomdája, 4.
- 18 Uő: *Dalmácia visszacsatolása.* Budapest, 1907, Műszaki Irodalmi és Nyomda Rt., 6–8.
- 19 Hoitsy Pál: *Jövők s az uralkodóház. Geológia mint politikai tényező.* Budapest, 1894, Révai testvérek, 125.
- 20 Uő: *Nagymagyarország* i. m. 26–29.
- 21 Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk. Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris, 9–13. és Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Budapest, 2001, Elektra Kiadóház, 27.
- 22 Idézi Szabó Dániel: *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–1918).* Budapest, 1976, Akadémiai, 44.
- 23 Cséry Lajos: *Az új honfoglalás.* Budapest, [1915], Rózsavölgyi, 21–25.
- 24 Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti Tár. MM 14 332. (A kéziratra Gerő András hívta fel a figyelmemet, amiért itt is köszönetet mondok.)
- 25 Országos Levéltár, Budapest. K 467. Tisza István félhivatalos levelezése. 1916–17. res. 317–326.
- 26 *Bethlen István gróf beszédei és írásai.* I. köt. Budapest, 1933, Genius, 127–128.
- 27 Jászi Oszkár: *A közép-európai gazdasági közeledés. Huszadik Század,* 1915 (XXXI.) 130. Vö. Irinyi Károly: *Mitteleuropa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás.*

Budapest, 1973, Akadémiai, 161–195.

28 Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok.* Budapest, 1918, Új Magyarország Rt., 40–41. és 69.

29 Dr. Cholnoky Jenő: A Magyar Medence kapcsolata a Balkánnal. *Turán* 1917/2. 76–85.; Fodor Ferenc: A turáni államok jövődő békéjének földrajza I.—II. *Turán* 1917/8–9. 337–347. és 1917/10. 447–459. (idézet innen); Zempléni Árpád: Turáni egység. *Turán* 1917/10. 417–425.

30 Sassi Nagy Lajos: A Balkán államok és a turanizmus. *A Cél*, 1915. aug. 8. További ilyen szellemű cikkekre lásd Szabó Dániel: i. m. 30–44.

31 Idézi Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós.* I. köt. Budapest, 2000, PolgART, 79–80.

32 Országos Levéltár, Budapest. K 429. Kozma Miklós Iratai. Adatgyűjtemény 1920–1922. 8–19. Vö. Bruno Thoss: *Der Ludendorff-Kreis 1919–1923.* München, 1978, 362–410.

33 Paikert Alajos: *A turáni gondolat politikai vonatkozásai.* Pécs [1925], Turáni Társaság.

34 Dr. Cholnoky Jenő nagyvezér: *A Magyarországi Turán-Szövetség.* Budapest, 1922, A Mo-i Turán-Szövetség. Vö. uő: *Hazánk és népünk egy évezreden át.* Budapest, [19352], Somló Béla, 213.

35 Dr. Cholnoky Jenő: A magyarok eredete. *Turán*, 1943/2. 43–51. és uő: *A Kárpátoktól az Adriáig. Nagy-Magyarország írásban és képben.* Budapest, 1934, Somló Béla, 15–17.

36 Szálasi Ferenc: *Cél és követelések.* Budapest, 1935, Egyetemi Ny., 2–3. Újraközli: *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* Szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Budapest, 1991, Kossuth, 365–375.

37 Szálasi Ferenc: *Nagyter, élettér, vezetőnép.* Sydney, 1978, Hungarista Mozgalom, 22–44. (Az 1943-as beszéd új kiadása.) Vö. Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Budapest, 2001, Osiris, 454–455.

38 Ungváry Krisztián: Szálasi Ferenc. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Szerk. Romsics Ignác és ifj. Bertényi Iván. Budapest, 1998, Osiris, 123–129.

39 Szirmai Rezső: *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben.* Budapest, 1932, Pelikán, 228–232.

40 Baráth Tibor: *Az országépítés filozófiája a Kárpátmedencében.* Kolozsvár, 1943, Nagy Jenő és Fia, 23–41.

41 Ferdinándy Mihály: *Nemzetiségi kérdés és magyar birodalom.* Budapest, 1942, Magyar Nemzeti Szövetség, 4-5. – Ferdinándy itt elemzett és más írásainak korabeli fogadtatására lásd Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944.* Budapest, 1983, Kossuth, 83–107. és 173–247.

42 Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében.* Pozsony, 1993, Kalligram, 87.

43 Baráth Tibor: *A külföldi magyarság ideológiája. Történetpolitikai tanulmányok.* Montreal, 1975, 12–40.

Tetszik

8 ember kedveli. Legyél te az első az ismerőseid közül!

Kapcsolódó írások:

1. **Romsics Ignác: Suomi titkai** Romsics Ignác Suomi titkai Az ezredforduló körüli években készült...
2. **Romsics Ignác: Horthy-képeink** Romsics Ignác Horthy-képeink Horthy Miklós 1868. június 18-án született...
3. **Rainer M. János: Oroszország megértése (Gecse Géza: Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Budapest, 2007, Nemzeti Tankönyvkiadó, 384 oldal, 3000 forint.)** Rainer M. János Oroszország megértése 1999 tavaszán egy Florida...
4. **Rainer M. János: Kibeszélés mesterfokon (Romsics Ignác: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Budapest, 2006, Osiris, 260 oldal, 3200 forint.)** Rainer M. János Kibeszélés mesterfokon Romsics Ignác rendszeres, nyugodt...
5. **„Szólamokal tele a padlás” – Romsics Ignáccal beszélget Rádai Eszter** – Lehet-e történelemként tekinteni egy épp magunk mögött hagyott időszakra,...

Cimkék: **Romsics Ignác**